

Boreling en beginner

Nataliteit bij Hannah Arendt

MARIJKE VERHOEVEN

**Zoetermeer: Boekencentrum, 2003
392 blz., € 29,90**

Het godsdienstfilosofische proefschrift van Marijke Verhoeven heeft als ondertitel: *Nataliteit bij Hannah Arendt*. En om maar meteen met de deur in huis te vallen, deze titel dekt niet helemaal de lading. Verhoeven vertrekt weliswaar vanuit het oeuvre van Arendt, waarin het begrip nataliteit een belangrijke rol speelt, maar ze probeert ook voorbij Arendt en vaak in tegenspraak met Arendt zelf, een meer verstrekkende betekenis aan het begrip nataliteit te geven. Deze inzet impliceert tevens een feministische kritiek op het werk van Arendt.

Boreling en beginner opent met een chronologische reconstructie van Arendts concept van nataliteit. Vervolgens wordt dit concept geanalyseerd en geïnterpreteerd, mede met behulp van een aantal feministische recepties van Arendts nataliteitsbegrip uit zowel de Anglo-Amerikaanse invalshoek als de continentale invalshoek. Nadat ook een aantal algemene recepties van het begrip nataliteit de revue zijn gepasseerd, formuleert de auteur een aantal conclusies en aandachtspunten die in de hoofdstukken drie tot en met vijf thematisch worden uitgewerkt. In hoofdstuk zes presenteert Verhoeven ten slotte haar belangrijkste conclusies. Deze opzet heeft als voordeel dat concepten als geboorte, geboortelijkheid, sterfelijkheid stap voor stap worden ontvouwd, maar als nadeel dat het boek veel her-

halingen kent. Bovendien is het jammer dat Verhoeven wat al te vaak en te braaf zegt wat ze zal gaan doen.

Het begrip nataliteit komt, zoals Verhoeven terecht stelt, het meest expliciet aan de orde in Arendts boek *The Human Condition* (1958), dat vaak als haar hoofdwerk wordt beschouwd. In dit boek speelt de vraag naar de betekenis van het menselijk handelen een cruciale rol. Deze vraag komt direct voort uit Arendts ervaringen als Duitse jodin met het totalitarisme van het nationaal-socialisme. In totalitaire vormen van politiek is het handelen zoals Arendt dat voorstaat volledig gecorrumpeerd, omdat hier geen plaats is voor vrijheid en pluraliteit. De authentieke betekenis van vrijheid ligt voor haar in het handelen als iets nieuws beginnen. Dit handelen als vrijheid, als nieuw begin, omschrijft zij wel als de actualisering van de menselijke conditie van nataliteit. We worden in de publieke ruimte als uniek, nieuw begin geboren in een netwerk van reeds bestaande verhalen en betekenissen. En dit handelen is onverbreekelijk verbonden met spreken als de actualisering van de menselijke conditie van pluraliteit. Dat wil zeggen: het spreken onthult de unieke, menselijke verscheidenheid.

In haar poging om vormen van totalitaire politiek te begrijpen en het handelen te herwaarderen, poneert Arendt in *The Human Condition* de stelling dat de activiteit van het handelen in de traditie van de politieke filosofie overheersend is opgevat als een vorm van maken ofwel werken. Dit maken heeft niet

alleen betrekking op het maken van duurzame (gebruiks)voorwerpen, maar ook op het maken van een samenleving op basis van een vooraf gegeven model. Deze reductie van handelen tot maken miskent de condities van nataliteit en pluraliteit. In de moderne tijd tenslotte is dit maken of werken verworden tot een vorm van arbeiden, dat wil zeggen tot een gecompliceerde functie van het levensproces zelf. Arbeiden omvat namelijk oorspronkelijk die activiteiten die noodzakelijk zijn voor de instandhouding van het individu en de soort. Deze ontwikkeling gaat gepaard, aldus Arendt, met een toenemende dominantie van de sociale sfeer, waarin mensen zich voornamelijk gedragen als consumenten en producenten, bepaald door belangen en behoeften. Deze sociale sfeer heeft zowel het domein van het private als die van het openbare ofwel het politieke overwoekerd.

Verhoeven gaat uitvoerig in op de ontwikkeling en herkomst van Arendts begrip nataliteit, waarbij zowel de scheppingsleer van Augustinus als de existentiële filosofie van Heidegger een grote rol hebben gespeeld. Aan Augustinus ontleent Arendt de gedachte dat de mens in de tijd geschapen is als een begin (initium). De mens is een schepsel en een beginner, op grond waarvan mensen initiatieven kunnen nemen, vrij zijn. Wat Arendt in de jonge Heidegger aantrok was zijn bepaling van de mens als in-de-wereld-zijn. Evenals voor Heidegger is voor Arendt de manifestatie of onthulling van het zelf eerst mogelijk in het handelen. Deze praxis is bij haar echter niet zoals bij Heidegger betrokken op een vooruitlopen op de eigen dood als de meest geïndividualiseerde mogelijkheid, maar op nataliteit in de betekenis van het vermogen tot het in gang zetten van iets nieuws. Waar Heidegger het primaat legt op mortaliteit en de dood, legt Arendt het primaat bij nataliteit, en geboorte. Hiermee verschuift het accent naar de toekomst en het verlangen naar de herinnering en dankbaarheid voor wat gegeven is.

Een aantal feministische theoretici heeft in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw

Arendt geïnterpreteerd en gewaardeerd als een typisch vrouwelijk denkster, door haar begrip nataliteit te verbinden met de vrouwelijke ervaring van moederschap en met eerbied voor de geboorte in de letterlijke betekenis. Deze interpretaties zijn problematisch, omdat ze een eenduidige dichotomie tussen mannelijke en vrouwelijke identiteit veronderstellen en omdat het onderscheid tussen de activiteiten van arbeiden en handelen geheel wordt opgeheven. Dit houdt een miskennis in van Arendts begrip van vrijheid. Verhoeven probeert niettemin deze feministische traditie verder te ontwikkelen. Ze wil meer recht doen aan de geboorte en het geboren-zijn in lichamelijke en materialiteit. Een aspect dat in Arendts denken naar de achtergrond is verdwenen en daarmee ook de noties van gender en seksuele differentie. Deze inzet impliceert tevens een kritiek op Arendts onderscheidingen. Verhoeven laat zich hierbij inspireren door onder anderen de eigentijdse feministische filosofes Françoise Collin, Adriane Cavarero en de theologe Andrea Gunter. Deze auteurs doorbreken vanuit het begrip nataliteit de grens tussen privé en publiek, door te laten zien hoe de mens in de tweede, symbolische geboorte de omstandigheden van de eerste, letterlijke geboorte op zich neemt (Collin); of ze benadrukken, geïnspireerd door Irigaray de continuïteit van het moederlijke door de generaties heen (Cavarero); of laten zien dat geboorte en moederschap beide wereldlijke en niet louter natuurlijke categorieën zijn (Gunter).

Het begrip nataliteit blijkt aldus voor Verhoeven niet louter een concept, maar een nieuw paradigma met verschillende dimensies dat kan worden toegepast op de verschillende domeinen van het leven die met elkaar verbonden zijn. In haar uitwerking van een bredere antropologie van de nataliteit gaat Verhoeven vervolgens dieper in op de dimensies van nataliteit die Arendt laat liggen, zoals de karakterisering van het leven voor de geboorte en de geboorte die de ruimtelijkheid van het mens-zijn constitueert. In deze uitwerking omschrijft Verhoeven de dialoog tussen moeder en (onge-

boren) kind als een oorspronkelijke pluraliteit. Hiermee blijft ze met Arendt in discussie.

Verhoeven bekritiseert Arendts onderscheidingen tussen privé, sociaal en politiek, omdat deze de inzetbaarheid van de begrippen nataliteit en pluraliteit beperken tot de politieke zorg voor de wereld. Arendt heeft in haar gerichtheid op de politieke dimensie van het menselijke bestaan de relevantie van het begrip nataliteit niet uitgewerkt voor de intieme sfeer van familie en vrienden (privé-sfeer) en evenmin voor de sociale, maatschappelijke sfeer. Tegenover Arendt bepleit Verhoeven dan ook de continuïteit tussen de onderscheiden sferen, een continuïteit tussen de pluraliteit van het vleeselijke twee-in-een-zijn (van moeder en kind) en de plurale relaties van meer dan twee. Dit accent op continuïteit biedt Verhoeven de mogelijkheid om nataliteit en pluraliteit ook als morele concepten te beschouwen die een rol spelen in de zorg van mensen voor elkaar in zowel de private als de sociale sfeer. Deze zorg gaat gepaard met verantwoordelijkheid voor elke nieuwkomer en volgende generatie en biedt ook ruimte voor handelen en vrijheid.

Met deze studie geeft Verhoeven een voor genderstudies belangrijke feministische reflectie op de thematiek van nataliteit en mortaliteit. Mijn inhoudelijke bezwaar betreft evenwel de prijs die zij moet betalen voor haar uitwerking van continuïteit. Ze wijst Arendts conceptuele onderscheidingen tussen de verschillende levenssferen en activiteiten af, omdat onze laatmoderne samenleving te complex is voor toepassing van dergelijke strikte conceptuele afbakeningen. Echter, Arendts conceptuele onderscheidingen moeten niet worden verward met sociaal-wetenschappelijke beschrijvingen van de werkelijkheid. Arendts stijl wordt gekenmerkt door overdrijving, zoals ze zelf ook stelt. Een overdrijving die te denken wil geven, bijvoorbeeld op het punt dat de verschillende domeinen en activiteiten niet tot elkaar herleidbaar zijn. Het accent op continuïteit houdt het risico in dat de toevalligheid, onvoorspelbaarheid en vreemdheid van de menselijke aangele-

gheden worden vergeten, en dat voorbij wordt gegaan aan het feit dat de menselijke conditie wordt gekenmerkt door tal van contradicties, breuken en paradoxen. Deze aspecten heeft Arendt juist in haar denken proberen te verdisconteren. Niettemin heeft Verhoeven een interessante bijdrage geleverd aan de feministische Arendt-receptie, waarbij ook een aantal in Nederland minder bekende feministische auteurs als Adriana Cavarero en Grace Jantzen de revue passeren.

Cris van der Hoek